

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ І ПРАВА**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ**

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«ДНІПРОВСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ**

**КРЕМЕНЕЦЬКА ОБЛАСНА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ**

**МАТЕРІАЛИ
II ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

**«НАУКОВО-ОСВІТЯНСЬКА ЕЛІТА ТА ФОРМУВАННЯ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ»
присвяченої пам'яті доктора історичних наук, професора
В. Я. Білоцерківського**

(29 березня 2024 р.)

Харків – 2024

	professional in the educational paradigm of the military university	321
Сеньківська Г. Я.	Науково-освітня еліта академії крізь призму епох у фондах музею освіти КОГПА ім. Тараса Шевченка»	326
Середа І. І.	Внесок харківських науковців у дослідження просторових змін українських міст Наддністрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ століття	331
Скакальська І. Б.	Вплив освітньої інтелігенції Західної Волині на формування державницької еліти українського народу (1921-1939)	335
Солошенко О. М., Токарєв О. І.	Чернігівщина в дослідженнях Олександра Русова	346
Сопельняк А. С.	Роль Я. Р. Дашкевича у популяризації проблем сходознавства та орієнталістики в Україні	351
Сотнікова Н. В.	Особливості роботи з різновіковими категоріями учнівської молоді в Національному музеї воєнної історії Слобожанщини	357
Твердохліб О. В.	Інноваційні методи викладання під час онлайн, офлайн та змішаного навчання	367
Topoian A. A.	Anti-imperial Terminology as Panteleimon Kulish's Mental Map of Ukrainian National Space in 1856-1863	378
Філіп'єва М. В.	Програма Жана Моне як частина Еразмус+	385
Чернікова І. В.	Діяльність В. Я. Білоцерківського у ГО «Окремий науково-освітній центр Українського козацтва імені Г.С. Сковороди» (2002 – 2018 рр.)	390
Чиж В. А.	Роль підручника у формуванні ідей державності на уроках історії в середній школі Північної Македонії та України в 1991-2022 роках	400
Швидун Л. Т.	Роль освіти у формуванні національної еліти	411
Шинкаренко В. В.	Патріотичне виховання учнів старших класів: шляхи і перспективи	416
Юркевич О. М.	Роль логічної освіти у розвитку інтелектуального потенціалу української нації	420
Ярещенко А. О.	Внесок А. П. Ярещенка у популяризацію культурної спадщини українського народу на сторінках радянської преси	424

Чиж Віталій Артемович

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
спеціальності 032 «Історія та археологія»
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди*

Науковий керівник:

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
Гончарова Ольга Сергіївна*

РОЛЬ ПІДРУЧНИКА У ФОРМУВАННІ ІДЕЙ ДЕРЖАВНОСТІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ ПІВНІЧНОЇ МАКЕДОНІЇ ТА УКРАЇНИ В 1991-2022 РОКАХ

***Анотація.** В статті розглянуто роль та місце школи в Україні та Республіці Північна Македонія , як першої інституції, що формує ідею державності у підростаючого покоління згідно державної політики пам'яті. Визначено і наслідки такої роботи, такі як містифікація, «історичні війни», фабрикація фактів.*

***Ключові слова:** історична пам'ять; містифікація; освітянська інтелігенція; самоідентифікація; середня освіта; фабрикація фактів.*

Постановка проблеми. Школа – перша інституція, яка формує у людини політичне сприйняття власної країни. Саме на вчителів покликана складна місія сформувати «паспорт держави» в уяві дитини. Найбільш сприятливим для цього є уроки вітчизняної історії. Через історичний матеріал конструється

самосвідомості громадянина. Тож вагоме значення має зміст підручника, який по суті перетворюється на «путівник» з формування чіткого уявлення про минуле свого народу та його державності. Україна та Республіка Північна Македонія щодо формування історичної пам'яті підростаючого покоління мають багато спільних рис. Як в Україні, так і в Республіці Північна Македонія початком державності вважається саме середньовічний період їх історії. Проте через неоднозначність цього періоду в історичній науці часто виникають конфлікти з сусідами. В Україні цей конфлікт з Росією, і пов'язаний з правами на спадщину Русі, в Республіці Північна Македонія – з Болгарією, і пов'язаний він з існуванням самої державності та ідентичності.

Аналіз досліджень. Питання вітчизняної історії в шкільних курсах вже привертало увагу дослідників. Так, історію створення підручників, як джерела формування історичної пам'яті та ідей державності розповідав в особистому блозі І. Гирич [4]. Певним аспектам створення перших підручників з історії України, а також змінам їх змістовного наповнення присвячена робота О. Томаченко [10]. Аналізу існуючих матеріалів, які представлені в шкільному курсі, присвячена робота «Шкільна історія очима істориків – науковців» за редакції Н. Яковенко [11]. Оглядом та аналізом підручників з історії Республіки Північна Македонія займались О. Марков та І. Ільчев [7]. На суперечливість фактів, наведених в курсі історії Північної Македонії звертає увагу сербський вчений Г. Острогорський [8]. Однак у вказаних роботах не робились спроби порівняти стан справ з формуванням історичної пам'яті підростаючого покоління через змістовне наповнення підручників вітчизняної історії.

Мета статті полягає в порівняльному аналізі політики пам'яті в Україні та Північній Македонії та її реалізації через зміст шкільних курсів вітчизняної історії.

Виклад основного матеріалу. Кожна держава, як міжнародний суб'єкт, має на меті довести право на свою суб'єктність. Для європейських держав характерно шукати основу своєї державності в середньовіччі чи давніх часах, при цьому зберігаючи правонаступність. Проте в деяких випадках надмірне

бажання довести давність свого народу чи його права на певні території як місце свого етногенезу призводить до фабрикації фактів, територіальних спорів та взаємних претензій. Часто історична політика стає територією війн за історичну спадщину, адже сусідні народи для означення давності своєї держави можуть обрати ті ж самі історичні події чи території. Відтак, часто виникають змагання першості, аби довести свою правонаступність.

Як для України, так і для Республіки Північна Македонія, притаманна загальноєвропейська традиція пошуку фундаменту своєї державності в середньовіччі. Цей період вивчається в середній школі, тобто, в 6-7 класах. Проте в деяких випадках інформація, що подається в цих посібниках, часто або суперечить політиці пам'яті сусідніх країн, або взагалі має іншу інтерпретацію ніж у сусідів. У цьому відношенні є доцільним провести порівняльний аналіз шкільних підручників з історії України та Російської Федерації й Північної Македонії та Югославії.

Україна та Північна Македонія майже одночасно отримали власну незалежність, вийшовши з доволі подібних систем – Югославії та СРСР. Перед обома країнами постало питання про те, як трактувати і з чого виводити власне свою незалежну історію. Тому одним з питань стало формування власних підручників для шкіл. І якщо Україна майже відразу заявила про те, що такого роду підручники будуть сформовані, то новостворена КЮРМ не спішила з цим питанням.

В Україні підручник звітчизняної історії з'явився перш ніж в інших країнах новоствореної СНД, що дало змогу дистанціюватись від російських історичних наративів на уроках історії. Про це в своєму блозі пише український історик І. Гирич. Вчений зазначає, що в Україні на той час існував регіоналізм при викладі минулого, як явище. Він вбачав мету нових підручників саме в подоланні цього, що дасть можливість нівелювати культурно-ментальну розчленованість держави та зміцнити державність [4]. Саме тому в короткий термін були видані підручники з історії для всіх класів, що подавали історію України як спільного простору для всіх українців. До деяких з підручників

причетний і сам автор блогу.

Найпершим підручником з Історії України, який виводить державність з середньовіччя, є підручник авторства Р. Ляха та Н. Темірової 1995 року [6]. В дещо іншій редакції він перевидається в 2000 році, проте його контекст не змінюється. В цьому підручнику найпершим періодом державності є «князівський період», що починається з IX ст. і закінчується XIV ст. Підручник намагається відійти від міфу «триєдиного народу», який був популярним у науковців часів СРСР. При чому там є пряма вказівка про те, що етнічна різниця між росіянами та українцями відчувалась вже за часів Юрія Долгорукого. В подальшому ж інформація подається в антагоністичному ключі, показуючи Московію та колишні землі Русі як речі різні. Проте час від часу трапляється протиріччя, адже в підручнику можна зустріти згадки про те, що Московський князь називається тим, хто позбавив Русь монгольського панування.

В 2007 році з'явився новий підручник з Історії України для сьомого класу авторства В. Смолія та В. Степанкова. Він цікавий тим, що видавався двома мовами – українською та російською [9]. На відміну від попереднього, його автори більш виважено підійшли до використання термінів при означенні історичних процесів. У підручнику зазначається, що в СРСР існувала теорія про «Триєдиний народ» – український, білоруський, та російський, яка з'явилась ще з часів Російської Імперії з подачі М. Карамзіна. На противагу цьому зазначається, що вчені вважають, що народи з'явилися ще власне до появи Русі, як феодальної держави. Формування ж інших держав пояснюється власне утворенням декількох центрів впливу, які з часом і стали основою для України, Білорусі, та Росії. Сама ж Русь часто тут називається «імперією», проте така назва не може бути прийнятною для цих часів. Далі наводиться цитата М. Грушевського про те, що ототожнювати власне Московію та Русь не варто, адже Русь тільки стала прикладом для формування державного устрою для Московського царства. Вдало наведено інформацію, що з феодальною роздробленістю спадщина Русі переходить не до Москви, а до Галицького

князівства, яке з часом і стає ототожнюватись власне з самою Руссю. Окрім цього, підтвердженням для цих слів стає власне подальша історія галицьких земель, які ввійшли до складу Польщі, саме як Руське воєводство.

Зазначимо, що ці підручники піддавались критиці з боку українських істориків. Як зазначає О. Томаченко в своїй статті, в 2007 році в м. Конча-Заспа був проведений моніторинг наявних на той час дванадцяти українських підручників з вітчизняної історії. Історію, яка в них подається, називали «песимістичною», а матеріал – міфологізує історію України [10]. Матеріали наради були надруковані окремою збіркою, що включає думки педагогів щодо змісту підручників, які вони аналізували [11].

Після зміни політичного вектору в державі змінилась і політика пам'яті. Відтак, розроблено було нову програму, і розпочалася підготовка нових підручників з історії. В 2015 році ми отримали підручник для 7 класу, автором якого є О. Гісем, який вже напряду ототожнює Україну з Русю, вводить до поняття «Україна-Русь». По відношенню до московських князів виражається вже власне негативне ставлення. Змінюється і термінологія по відношенню до Золотої Орди [3]. Цей підручник дає декілька версій походження слова «Україна», вписуючи сюди норманську, фінську, слов'янську і навіть сарматську теорії. Замість старих термінів «Анти», «Венеди», «Склавіни», які були панівними, з'являються Куявія, Артанія та Славія. Щодо встановлення династії Рюриковичів на троні, то в підручнику пишеться те, що власне племінний союз кривичів та ільменських словен запросив на княжіння власне варягів. Центром цієї нової держави став Новгород. В подальшому ж нащадок Рюрика вбив київських князів та переніс туди свою столицю. Етнічних назв тут немає, проте виділяється, що можливо,

Якщо ж говорити про князівство, що було протодержавним утворенням Московії, то його князям тут надано негативну характеристику. Зокрема, вказано про мародерство Андрія Боголюбського чи нахабність Юрія Долгорукого. Але в самому тексті підручника увагу Володимиро-Суздальському князівству не приділяється. Акцентується увага саме на тих

князівствах, які знаходяться на території сучасної України.

Приблизно в цей же час з'являється підручник з історії Росії і в Російській Федерації авторства Н. Арсентьєва [1]. Російський автор, зневажаючи норми міжнародного права щодо незаконності захоплення територій інших держав, і у підручнику 2016 року вже зазначав окупований Крим, як російську територію. В 2023 році цей підручник зазнав редакції після фейкових референдумів, і в ньому змінились карти, до яких, окрім окупованого Криму, доєднались ще чотири окуповані українські області. Цей підручник має дві принципові розбіжності з українським. Якщо в українському підручнику зазначається, що російський і український народ сформувались в окремий невизначений час, то тут взагалі немає згадок про формування якоїсь іншої народності, окрім російсько. За шкільним підручником всі князівства, які колись були частиною Русі, населені виключно єдиним руським народом. Другою великою і важливою розбіжністю є те, що в підручнику правонаступником Русі вважається не Галицько-Волинське князівство, а Володимиро-Суздальське. Окремий інтерес викликає теза про те, що на території Києва до Русі під владою Рюриковичів був каганат. В українському підручнику такої інформації не вказано.

У цілому російський підручник просякнутий ідеєю іредентизму. Росіяни тут відходять від «Триєдиного народу», який був популярний в радянських істориків, а формують концепцію «великого давньоруського єдиного народу».

Інша ситуація склалася між Північною Македонією та Болгарією щодо трактування історичної минувщини у підручниках. Питання історичного характеру вийшли за межі історичного поля, і перейшли в поле політичне. Причина тому – інтерпретація своєї історії та культури обома країнами. Болгари стверджують, що македонського народу не існує, в той час як македонці говорять, що саме від них відділилась болгарська нація. Це питання призвело до блокування процесу євроінтеграції Північної Македонії Болгарією, так як Софія наполягла на створенні спеціальних історичних комісій і на тому, щоби Північна Македонія пішла на поступки в сфері історичної політики.

Головним питанням з приводу середньовічної історії, що викликає протиріччя між державами, є персони Царя Самуїла, просвітителів Кирила та Мефодія і єпископа Климентія Охридського.

Питання про належність Самуїла є нагальним для самої Болгарії, яка виводить свою історію з цього часу. Софія наполягає, аби Скоп'є визнало його саме болгарським правителем, що фактично, поставить під сумнів історичність македонської державності. В підручнику з історії Македонії, що датований 2010 роком, ми можемо спостерігати те, що вище згаданий правитель фігурує саме як творець Македонської держави, який повстав проти болгарів разом з його трьома братами. Згодом брати загинули в боротьбі з Візантією, а Самуїл зміг дати відсіч Візантії, тим самим відновивши македонську незалежність. Проте він на цьому не зупинився, й почав розширювати власні території, захопивши Софію, землі Далмації, Тесалію, частини Сербії. З часом ці всі надбання стали називатись Самуїлово Царство [7]. Теорію про це підтримував і югославський та сербський візантолог Г. Острогорський. В своїй публікації він визнавав, що Македонія відділилась від болгарських земель, проте говорив, що в той час ці землі вже не були повністю болгарськими, а скоріше – саме македонськими. Він називає державу Самуїла Македонською Імперією [8]. Зі сторони Болгарії такого роду заяви сприймалися доволі скептично. Перш за все, через те, що той же Самуїл був нащадком болгарського царя [5].

Щодо персон Кирила та Мефодія, то тут Болгарія звинувачує македонців в містифікації. Буцімто, їх письмо було створене перш за все для македонців, які жили навколо Салонік. Тільки потім воно було поширене на сусідні землі, насамперед – в Болгарію. Окрім того, Кирило та Мефодій поширювали християнство і похрестили 54 тисячі слов'ян-бригів, яких македонці ототожнюють з собою. На думку Софії, Кирила та Мефодія взагалі ніколи не було в Македонії, і відвідали її тільки їх учні. Письмо ж створене для того, аби поширити власну культуру на Велику Моравію, і цим поширенням займалися Кирило та Мефодій, а також їх учні.

Ще одна проблема між Північною Македонією та Болгарією – належність

православної церкви. В македонському підручнику церква називається Македонською, а Климент Охридський в свою чергу проповідував саме македонською мовою. За логікою підручника, саме завдяки заслугам Климента була християнізована Болгарія. Болгари взагалі не визнають існування такої мови, а Климента вони вважають виключно болгариним. При цьому болгари посилаються на джерело «Життя Клементи Охридського», в якому сказано, що саме Болгарський цар Борис послав Климента до Македонії для християнізації, і він мав сан Єпископа Болгарського, і був представником саме болгарської автокефальної православної церкви.

Ці всі питання постали під час процесу євроінтеграції Північної Македонії, адже викликали неабиякий резонанс в болгарській історичній спільноті. Фактично, Болгарія заблокувала цей процес до того моменту, коли історична політика двох країн не прийде до консенсусу. В 2017 році між країнами був підписаний договір про дружбу, а в 2018 створена спеціальна історична комісія, яка мала б знайти компроміси в історичних питаннях. В 2020 році Болгарія висунула пропозицію, в якій запропонувала визнати македонців окремою нацією та їхню мову, якщо ті погодяться, що в Болгарії та Північної Македонії є спільна історія. Скоп'є визнало такого роду пропозицію загрозливою, а Болгарію звинуватило в відродженні іредентизму. Тож, не дивлячись на роботу спільної комісії, консенсусу досягнуто не було. В 2020 році на порталі «Б-Т-Н Новини» вийшла стаття А. Маркова «Що пишуть у підручниках історії в Республіці Північна Македонія?», де він разом з професором І. Ілчевим розглядає тогочасний македонський підручник. Автори зазначають, що можна говорити про те, що підручник повністю повторює ті ж помилки, що були в 2010 році [7]. В свою чергу Софія назвала позицію свого сусіда антиболгарською, і вимагала змін у підходах до історичного минулого. У результаті цього конфлікту Болгарія заблокувала переговори про вступ, а вето було зняте лише в 2022 році.

Висновки. Інформацію, що викладена на сторінках підручника з Історії Північної Македонії виходить за рамки власне історичного наукового поля,

переходячи в політичне. Болгарські вчені не визнають македонців, як окрему націю. При цьому вони спираються на наявні історичні джерела, і апелюють саме до них, звинувачуючи Північну Македонію у фабрикуванні фактів. Спричинено це тим, що вказані у її шкільних підручниках факти, не мають документального підтвердження. Порівнюючи підручники з Історії України та з Історії Росії, ми стикаємося з дещо іншою ситуацією, коли дві держави по різному інтерпретують події середньовічної історії, спираючись на одні й ті ж самі джерела. Україна не відкидає того, що в Росії та України є спільна історія, як це відбувається в випадку Болгарії та Північної Македонії, проте вона апелює до більш вагомих, опертих на історичні джерела, аргументів свого виключного права на історичну спадщину Київської держави. Росія ж, проголошуючи своє право на цю спадщину, відійшовши від концепту «Триєдиного народу», пішла шляхом відстоювання концепту «єдиного руського народу». Не маючи для цього достовірних джерел, вона вдається до фальсифікації фактів, як це робить і Північна Македонія. Росія не визнає ні української ідентичності, ні української нації в своїх підручниках, як це робить і Болгарія по відношенню до Північної Македонії. Підсумовуючи, можна говорити про одну спільну проблему для України та Республіки Північна Македонія – іредентизм з боку їх сусідів.

Джерела і література:

1. Арсентьев Н. М., Торкунов А. В., Данилов А. А., Стефанович П. С. История России. 6 класс. Учеб. для общеобразоват. организаций. В 2 ч. Москва, 2016. Ч. 1. 128 с.
2. Бошковик, М. Историја на Македонија за II година средно стручно образование. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија, 2010. 147 с.
3. Гісем О.В. Історія України : підручник для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. Тернопіль, 2015. 272 с.

4. Гирич І. Творення після 1991 р. перших українських підручників з історії на засадах упровадження серед широкого загалу національної історичної пам'яті. URL: <https://www.i-hyrych.name/Vyklad/HistMemory/Independence.html> (Дата звернення 10.02.2022)
5. Димитров Т., Иванова Г., Матанов Х. История и цивилизации за 6 клас. София, 2019. 138 с.
6. Лях Р. Д., Темірова Н. Р. Історія України. З найдавніших часів до середини XIV століття: Підручник для 7 кл. серед. шк. Київ, 1995. 320 с.
7. Марков, А. Какво пише в учебниците по история в Република Северна Македония? URL: <https://bntnews.bg/news/kakvo-pishe-v-uchebnicite-po-istoriya-v-republika-severna-makedoniya-1087585news.html> (Дата звернення 10.02.2022)
8. Острогорски Г. История на византийската държава. София, 1998. 395 с.
9. Смолій В. А., Степанков В. С. Історія України: Підручник для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ, 2007. 224 с.
10. Томаченко О. В. Українські шкільні підручники 1990-2009 з історії: здобутки і проблеми написання. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2012. Вип. XXXIV. С. 134–139.
11. Шкільна історія очима істориків – науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України. Київ, 2008. 128 с.

Chyzh Vitaliy Artemovych

The role of the textbook in shaping the ideas of statehood in secondary school history lessons in North Macedonia and Ukraine in 1991-2022

Abstract. The article examines the role and place of schools in Ukraine and the Republic of North Macedonia as the first institution that shapes the idea of statehood in the younger generation in accordance with the state memory policy. The author also identifies the consequences of such work, such as mystification, "historical

wars", and fabrication of facts.

Keyword`s: decommunization; derussification; historical memory; educational intelligentsia; self-identification; middle education.